

Länsi-Afrikan sudanilaisvaltiot eurooppalaisessa kirjallisuudessa

Pekka Masonen: *The Negroland Revisited. Discovery and Invention of the Sudanese Middle Ages.* Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia, Humaniora nide 309. Helsinki 2000. 599 s.

■ Cambridgen yliopiston Afrikan historian professori John

Ilfie väitti vuonna 1992 *History Today* -aikakauskirjassa ilmestyneessä kirja-arvostelussaan Afrikan kansojen menneisyyden löytämistä merkittävimmäksi edistysaskeleeksi historiantutkimuksen alalla toisen maailmansodan jälkeen. Ilfie halusi tällä harkitun provokatiivisella huomautuksellaan muistuttaa tutkijayhteisöä Afrikka-kuvan radikaalista muutoksesta viimeisen puolen vuosisadan aikana. Afrikan historia ei ole enää pelkästään eurooppalaisten historiaa Afrikassa kuten vielä 1900-luvun alkupuolella ymmärrettiin. Afrikatutkijoiden piirin laajeneminen, uudet paradigmaattiset lähtökohdat ja tutkimusmenetelmien kehittyminen auttoivat löytämään tien afrikkalaisten kansojen värikkääseen omaan historiaan.

Pekka Masosen tutkimus osoittaa erinomaisesti, että eurooppalaisten käsitys Afrikasta, afrikkalaisista kulttuureista ja ihmisistä muuttui sekä lisääntyneen tiedon että eurooppalaisten omien poliittisten ja taloudellisten tarpeiden mukaan jo ennen John Ilffen painottamaa viimeisintä suurta murrosta. Masosen tutkimuskohteena on Länsi-Afrikan sudanilaisvaltioiden keskiajasta muodostunut kuva eurooppalaisessa kirjallisuudessa aina 1100-luvulta 1920-luvulle saakka. Sudanilaisvaltioiden keskiajaksi kutsutaan Afrikan historian tutkimuksessa vuosien 600 ja 1600 välistä aikaa. Tutkimuksen kohteena ovat sudanilaisvaltiot – Ghana, Mali ja Songhai – sijaittivat Sahelin alueella Länsi-Afrikassa. Sudanilaisvaltiot erottuvat niitä käsittelevän kirjallisen aineiston

suhteen muusta Saharan eteläpuolisesta Afrikasta. Pohjois-Afrikasta Saharan eteläpuolelle suuntautunut karavaani-kauppa kiinnosti arabimaantieteilijöitä, minkä johdosta Länsi-Afrikan sisäosista on tietoa jo heidän laatimissa varhaisissa kronikoissa. Masosen tutkimus ei kohdistu suoraan kronikoihin, mutta ne muodostavat tärkeän ja paljon käytetyn lähderyhmän hänen analysoimassaan sudanilaisvaltioiden historiasta kertovassa kirjallisuudessa. Vastakohtana sudanilaisvaltioille säilyivät kauppareiteistä syrjässä sijainneet Saharan eteläpuolisen Afrikan sisämaa-alueet tuntemattomina niin arabeille kuin eurooppalaisille aina 1700-luvun lopulle saakka.

Masosen tutkimustehtävä on metodisesti ja lähdeaineiston suhteen poikkeuksellisen vaativa. Tutkimuksen ylätaivoitteena on analysoida sudanilaisvaltioiden historiaa koskevien tulkintojen ja myyttien syntyä sekä niiden elinvoimaisuutta. Tutkimusaineisto on poimittu Euroopassa lähes 800 vuoden aikana syntyneestä sudanilaisvaltioiden keskiaikaa käsitelleestä kirjallisuudesta, mikä edellyttää tutkijalta monipuolista kielitaitoa. Länsi-Afrikkaa kohtaan kun tunnettiin pitkän tutkimusperiodin kuluessa kiinnostusta eri puolilla Eurooppaa. Tutkimusperiodin pituudesta ja tarjolla olleen tutkimusaineiston massiivisuudesta huolimatta tekijä on onnistunut ottamaan tutkimuskentän hyvin haltuunsa kysymyksenasettelun ja täsmällisten rajausten avulla.

Tutkimusaineistoksi valittu eurooppalainen sudanilaisval-

tioiden keskiaikaa käsittelevä kirjallisuus on jaoteltu kronologisesti kuuteen kauteen Euroopan poliittisissa ja taloudellisissa oloissa, arvoissa ja maailmankuvassa tapahtuneiden muutosten perusteella, joilla oli vaikutusta eurooppalaisten Länsi-Afrikan sisäosia kohtaan tuntemaan kiinnostukseen. Teoksen pääluvut muodostavat ikään kuin itsenäisiä kirjoja, jotka limittyvät saumattomasti toisiinsa. Kunkin aikakauden kirjallisuutta lähestytään kolmesta näkökulmasta soveltaen Michel Foucaultin tiedon arkeologia -menetelmää tutkimusaineiston analysoinnissa. Tekijä pohtii ensinnäkin sudanilaista Länsi-Afrikkaa koskevan tiedon akkumuloitumista eurooppalaisessa kirjallisuudessa. Toiseksi analysoidaan, millaisen tiedon varassa sudanilaisvaltioiden historiaa kirjoitettiin tarkastelemalla kulloinkin tutkijoiden saatavilla ollutta lähdeaineistoa ja sen käyttöä. Kolmanneksi pureudutaan niihin paradigmaattisiin lähtökohtiin, jotka heijastuivat sudanilaisvaltioista kirjoittaneiden tutkijoiden lähteiden tulkintaan. Masonen osoittaa metodisen kypsyytensä vaikeasti hallittavan tutkimusaineiston käsittelyssä ja on onnistunut pitäytymään ihailtavan tinkimättömästi valitsemassaan menetelmässä läpi koko teoksen.

Masonen tutkimusstrategiana on poimia syvätutkimuksen kohteeksi kultakin aikakaudelta merkittävimpiä sudanilaisvaltioiden keskiaikaa käsitteleviä teoksia. Tällaisten helmien esiin nostaminen on perusteltua kirjallisuuden laajuuden takia. Tutkimusaineiston valin-

ta ei tuota ongelmia keskiajan eikä varhaisen uuden ajan osalta, jolloin tarjolla on vielä rajallinen määrä aineistoa: karttoja, kronikoita ja matkakertomuksia. Sen sijaan 1800-luvulla julkaistun tutkimusaineiston valintaa olisi kannattanut perustella hieman paremmin. Tutkimuksen kohteeksi kelpaava kirjallisuus paisuu tuolloin räjähdysmäisesti aiempiin vuosisatoihin nähden. Vaikuttaakin siltä, että tekijä on esitellyt joitakin 1800-luvulla ilmestyneitä teoksia ikään kuin varmuuden vuoksi, mikä käy ilmi analyysin pinnallisuutena. Tutkittavan aineiston perusteltu karsiminen ei olisi heikentänyt tutkimuksen tieteellistä luotettavuutta, mutta olisi tarjonnut mahdollisuuksia esityksen tiivistämiseen.

Tekijän vertaileva lähdekriittinen tutkimusote johdattaa väistämättä arabiankielisille lähteille, joihin suurin osa tutkimuksen kohteena olleesta eurooppalaisesta kirjallisuudesta joko suoraan tai välillisesti perustui. Arabiankielistä kirjallisuutta on hyödynnetty ansiokkaasti vertailevana aineistona. Niitä on käytetty englanniksi ja ranskaksi toimitettuina lähdejulkaisuuksina (*Corpus of Early Arabic Sources for West African History*, 1981) ja (*Recueil des sources arabes concernant l'Afrique occidentale du VIIIe au XVIe siècle, Bilād al-Sūdān*, 1975). Arabiankielisten lähteiden käännöksiin käytettäessä on viitattu aina molempiin käännöksiin ja verrattu niitä toisiinsa. Arabiankielisten lähteiden käännöksiin tukeutuminen on tutkimuksen kysymyksenasettelun valossa hyväksyttävää. Arabiankielisen

kirjallisuuden kohdalla on pohdittu perusteellisesti kysymystä, milloin arabimaantieteilijöiden laatimat kronikat ja niiden kopiot tulivat tutkijoiden tietoisuuteen. Joidenkin kronikoiden kohdalla tieto niiden olemassaolosta selvisi eurooppalaisille tutkijoille vasta vuosisatojen kuluttua kronikoiden synnystä. Vertaileva kriittinen analyysi paljastaa yhtäältä plagioinnin yleisyyden sudanilaisvaltioista kertovassa kirjallisuudessa että toisaalta aiemmin syntyneen kirjallisuuden kritiikittömän käytön.

Masonen osoittaa eurooppalaisten mielenkiinnon kohdistuneen keskiaikana ja uuden ajan alussa Länsi-Afrikan sisäosien tarunhoitoisten paikkojen sijainnin selvittämiseen. Portugalilaisten tutkimusmatkailijoiden Länsi-Afrikan rannikolle 1400-luvun alkupuolelta lähtien tekemien tutkimusmatkojen vaikutus jäi vähäiseksi alueen sisäosien tuntemuksen kartuttajana. Länsi-Afrikan sisäosien kuvaukset perustuivat 1500-luvulle saakka havainnoinnilla, haastattelemalla ja arabiankielisistä käsikirjoituksista hankittuun toisen käden tietoon.

Merkittävä rooli Länsi-Afrikan tuntemuksen kartuttajana Euroopassa oli Vatikaaniin Paavi Leo X:n suojelukseen päätyneellä mauri Leo Africanuksella, jonka vuonna 1550 julkaistun teoksen *Della Descriptione dell'Africa et delle cose notabili che ivi sono* varaan kuva sudanilaisvaltioiden keskiajasta rakentui yli kahden vuosisadan ajan. Leo Africanuksen kuvaus Timbuktusta kristallisoi kaupungin vaurautteen liittyneen myytin, joka

säilyi aina 1800-luvulle saakka. Leo Africanuksen teoksen merkitystä korostaa sen kääntäminen monille eurooppalaisille kielille pian ilmestymisensä jälkeen.

Kolmas murros Länsi-Afrikan sisäosien tuntemuksessa ajoittui 1700-luvun lopulle ja seuraavan vuosisadan alkuun, jolloin eurooppalaiset suuntasivat ensi kertaa tutkimusmatkoja alueen sisäosiin. Tutkimusmatkailun ohella toinen Länsi-Afrikan tuntemuksen syvenemistä edesauttanut tekijä oli orientalismin nousu. Arabien laatimien käsikirjoitusten saatavuus parani merkittävästi käsikirjoitusten käännöstyön ansiosta 1700-luvulta lähtien. Uuden tilanteen hyödynsi parhaiten William Desborough Cooley, joka ei tosin koskaan käynyt itse tutkimusalueellaan. Cooley tukeutui vuonna 1841 julkaisemassaan *The Negroland of the Arabs Examined and Explained; or, An Inquiry into the Early History and Geography of Central Africa* taitavasti kaikkeen saatavilla olleeseen lähdeaineistoon arabimaantieteilijöiden kronikoista lähtien. Hän korosti lähteiden vertailevan analysoinnin tärkeyttä ja kritisoi aiempaa tutkimusta saksen ja liimaa -tekniikalla laadituksi. Cooleyn tutkimuksen merkittävin saavutus oli kronologian luominen Länsi-Afrikan historialle ja sudanilaisvaltioiden maantieteellisen sijainnin tarkentaminen.

1850-luvun loppuun mennessä eurooppalaiset olivat onnistuneet selvittämään sekä Niger-joen että Timbuktun sijainnin. Alueen kartoittamisen ja väestön etnografisen kuvauksen ohella tutkimusmatkai-

lijat olivat kiinnostuneita historiastakin. Länsi-Afrikassa erityisen huomion kohteena oli – kuten jo aiemminkin – tarunhohtoinen muinainen Ghana. Cooleyn ohella tärkeitä Länsi-Afrikan sisäosien tuntemuksen kartuttajia olivat skotti Mungo Park, joka vieraili alueella ensimmäisen kerran 1790-luvulla ja kuoli toisella matkallaan vuonna 1806. Saksalainen Heinrich Barth vahvisti teoksellaan *Reisen und Entdeckungen in Nord- und Central-Afrika in den Jahren 1849 bis 1855* (1857/58) Cooleyn aiemmin saavuttamia tuloksia.

Kolonialismin kauden käynnistyminen heijastui merkittäväällä tavalla sudanilaisvaltioiden keskiajasta esitettyyn tulkintaan. Koloniaalisen tieteen tutkimuskohde sudanilaisvaltioiden keskiajassa suuntautui maantieteen ja paikannimien sijaan yhteisöjen poliittisen organisoitumisen ja talouden rakenteiden tarkasteluun sekä yhteisöjen etnografiseen kuvaukseen. Kirjallisten lähteiden ohella alettiin koota muistitietoa ja tehdä arkeologista tutkimusta. Kolonialismin kaudelle oli niin ikään leimallista rasismin voittokulku. Afrikkalaisien alistamista siirtomaavallan alle perusteltiin 1800-luvun jälkipuolella haamilaihypoteesilla, mikä tuli näkyvästi esiin sudanilaisvaltioiden keskiajan tulkintoissa. Toinen kolonialismin ajan kirjallisuudelle ominainen piirre oli ranskalaisien tutkijoiden panoksen lisääntyminen sudanilaisvaltioiden tutkimuksessa, minkä taustalla oli alueen joutuminen Ranskan haltuun.

Pekka Masosen tutkimus on rakenteellisesti selkeä ja tasa-

painoinen esitys sudanilaisvaltioiden keskiaikaa koskevan kuvan synnystä ja muuttumisesta eurooppalaisessa kirjallisuudessa liki kahdeksan vuosisadan aikana. Tutkimusta voi luonnehtia monella tapaa William Desborough Cooleyn vuonna 1841 ilmestyneen teoksen ”päivitykseksi”. Ajatus on varmaan käväissyt kirjoittajankin mielessä, mihin viittaa tutkimusten otsikoiden samankaltaisuus. Cooleyn teoksen tavoin Masosen tutkimus painottuu temaattisesti Länsi-Afrikan sudanilaisvaltioiden maantieteellisen sijainnin tarkentamisen analysointiin sekä paikannimien etymologian syvälliseen pohdintaan. Teoksen kolmantena keskeisenä teemanä on ollut sudanilaisvaltioiden kronologian tarkentamisen analysointi.

Edellä esitellyistä temaattisista rajauksista ja tutkittavan aineiston lukutavasta johtuen sudanilaisvaltioiden kulttuurin ja talouden kuvaus on jäänyt paikoin ohueksi. Jäin kaipaamaan erityisesti orjuuteen ja kauppaan liittyvien kysymysten nykyistä syvällisempää ja systemaattisempaa pohdintaa, mihin osa tutkimusaineistoa olisi tarjonnut mahdollisuuksia. Muistitietoa sisältävän aineksen kaivaminen esiin tutkimuksen kohteena olleesta kirjallisuudesta olisi tarjonnut kiinnostavan uuden haasteen. Nyt muistitiedon hyödyntämiseen on paneuduttu ainoastaan tutkimuksen viimeisessä pääluvussa.

Tutkimuksen laajuuden ja päälukujen itsenäisen luonteen johdosta suppeahko yhteenvetoluku jokaisen pääluvun lopussa olisi ollut tarpeellinen

kirjoittajan saavuttamien moninaisten tulosten esittelemiseksi. Tähän on pyritty varsinaisessa johtopäätösluvussa, jossa on koottu ansiokkaasti yhteen työn keskeiset tulokset. Valitettavasti siinä ei ole ollut mahdollista esitellä läheskään kaikkea mainitsemisen arvoista.

Tutkimuksen ajatuksia heittävässä johdantoluvussa olisi ollut tiivistämisen varaa. Tekijä loittonee väliin turhankin kauas varsinaisesta tutkimustehtävästään perustellessaan historiografisen tutkimuksen oikeutusta, paikoin jopa poleemisessa sävyssä. Länsi-Afrikan löytämismyytin lavea analysointi johdantoluvussa, samoin kuin hyökkäys afrosentrasta koulukuntaa vastaan limittyvät huonosti tutkimuksen kysymyksenasetteluun. Sinällään nämä kritisoimani alaluvut ovat hyvin kirjoitettuja ja miellyttäviä lukukokemuksia, mutta hieman turhia tähän tutkimukseen liitettäviksi ainakaan nykyisessä laajuudessaan.

Kirjoittaja ja tutkimuksen kustantaja, Suomalainen Tiedakatemia, ansaitsevat kiitoksen teoksen ulkoasusta ja teknisestä viimeistelystä kartoja lukuun ottamatta. Kahdesta kartasta (s. 39, 192) on kirjaa painettaessa jäänyt pois niiden ymmärtämisen kannalta olennaisen tärkeä rasterointi. Kirjoittajan kannalta tämä on erittäin harmillista, sillä vielä taitovedosvaiheessa kartat olivat moitteettomassa kunnossa.

Kokonaisuutena Pekka Masosen synteesi sudanilaisvaltioiden keskiaikaa koskevan kuvan synnystä ja sen muuttumisesta eurooppalaisessa kirjallisuudessa on urauurtava, korkeat kansainväliset mitat

täyttävä tutkimus. Teos on merkittävä uusi aluevaltaus myös suomalaisessa sosiaali-, väestö- ja poliittiseen historiaan painottuneessa Afrikan historian tutkimuksessa.

Harri Siiskonen